

Оксана Гомотюк

МИХАЙЛО ДРАГОМАНОВ – ФУНДАТОР ПЕРШОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ПРОГРАМИ В УКРАЇНОЗНАВСТВІ

Автор статті з'ясовує концептуальне значення тез науковця щодо майбутньої організації українського суспільства у формі "громад", обґрунтовує місце національно-естетичних і культурних цінностей у контексті європейської цивілізації. Серед чинників здобуття політичної волі українців головна роль, на думку вченого, належала формуванню національної свідомості, міжнародній підтримці, які посідали пріоритетне місце в українознавстві.

Ключові слова: Михайло Драгоманов, громада, політична програма, українознавство, національна свідомість.

Сучасна українська наука характеризується пошуком у виборі нових методологічних моделей, орієнтацією на антропологізацію та культурологізацію знання. Це стимулює аналіз наукових здобутків попередників, що своєю діяльністю заманіфестували нові рубежі у її позиціонуванні. Зазначимо, що українознавство, яке також переживає процес пошуку своєї історіософської основи, маючи давні антропологічні традиції, утвердилося як носій найвищих цінностей, традицій, національного духу і ментальності. З огляду на традиції і завдання сьогодення в українознавстві відводиться одна із головних ролей людині у суспільному житті та інтелектуальному процесі. Саме тому об'єктом дослідження пропонованої статті обрано наукову діяльність М. Драгоманова, що привертала увагу вчених XIX–XX ст., а предметом – процес формування політичної програми українства.

Так, помітну роль у збагаченні історіософської основи української науки передовими методами західноєвропейського наукового знання відіграв Михайло Петрович Драгоманов (1841–1895) – філософ і соціолог, історик і етнограф, культуролог і педагог, перший, хто оформив у чітку програму політичні прагнення українців. Представник козацького роду із Полтавщини, з молодих років захоплювався історією, народною творчістю. На історико-філологічному факультеті Київського університету М. Драгоманов остаточно сформувався як професійний вчений та громадський діяч. Його магістерська дисертація "Питання про історичне значення Римської імперії і К.К. Тацит" відзначалася одним із найгрунтовніших аналізів поворотних моментів європейської цивілізації на ранніх етапах розвитку. Вже у цій праці демонструвався комплексний підхід до аналізу проблем та напрям подальшого наукового інтересу у площині україно-європейських порівнянь. Після завершення навчання на історико-філологічному факультеті молодий інтелектуал залишився працювати на кафедрі античної історії. М. Драгоманов був учасником діяльності Південно-Західного відділення Російського географічного товариства, громадського руху. Його активна і цілеспрямована, відверта незгода із русифікаторською політикою царизму виштовхнула за межі держави і надовго викреслила з офіційної науки. М. Драгоманов змушений емігрувати за кордон, де заснував часопис "Громада" та соціал-демократичний гурток.

Ще й сьогодні "беруть за живе" ідеологічні концепції мислителя. Науковець торкався у своїх напрацюваннях "живих справ" [1, с. 297]. Поряд з цим М. Драгоманов чи не вперше намагався синтезувати український досвід із прогресивними напрямами світової науки, вписати Україну в європейський науковий простір. Проблеми українознавства М. Драгоманов вирішував у контексті відносин України з сусідніми державами, зокрема з Польщею та Росією. Слід зазначити й те, що всю драгоманівську спадщину об'єднував пошук Великої ідеї, Великого суспільного ідеалу. За висловом сучасного дослідника

А. Круглашова, М. Драгоманов “тяжів до ідеалів розвитку громадянського суспільства” [2, с. 458].

Діяльність М. Драгоманова відбувалася у XIX ст., яке проходило під знаком розвитку націй, самоусвідомлення розрізнених етнічних мас свого “я”, своєї неподібності до інших. “Особа, клас, народ (нація) і людство заявили однаково рівні права на співавторство в “драмі світового духа” (Гегель), і суспільна думка оберталась, власне, довкола того, як би впорядкувати, “ієрархізувати” цю “команду” [3, с. 24]. Співвідношення національного та загальнолюдського, державного і народного, революції та еволюції, терору і мирного способу вирішення національних завдань чітко прослідковувалася у науковій спадщині теоретика українського національного руху. Які б аспекти життя української спільноти не бралися до уваги мислителем, їх обмірковування завершувалось високим етичним ідеалом: “чиста справа потребує чистих рук”.

Роздуми М. Драгоманова над обґрунтуванням теоретичних засад українського національного руху, української науки фокусувались на обов’язку вносити в громадське життя нові поступові ідеї, відображати реальне життя народу. М. Драгоманов підкреслював, що “любов до простого хлопа ... мусить бути підвалиною нашої роботи, що знання народнього життя ми мусимо розширювати і збагачувати, а не забувати... Драгоманів показав, що рух українського народу до самопізнання і просвіти на рідній мові є зовсім природний і конечний...” [4, с. 25–36]. У результаті цього руху повинно появитися українське суспільство і нація. Так, саме українознавчі розвідки базувалися на народоцентризмі й були національно спрямованими, що зумовило сприйняття українського народу як окремої нації. Мислитель став першим, хто виніс проблему українства на міжнародну арену.

Слушно підкреслював І. Франко, що 70–80-ті рр. залишаться часом переважного впливу М. П. Драгоманова. Хоча вплив його праці й думок триватиме далеко “довше і ввійде у великій частині як основа всякої будучої програми роботи на українським ґрунті” [5, с. 17]. В особі Драгоманова Європа побачила перший раз новий тип – свідомого європейця і не менше свідомого українця. “Можна сказати, що головна частина писань Драгоманова, а особливо його знамениті критично-публіцистичні статті, такі як “Историческая Польша и великорусская демократия”, “Вільна Спілка”, “Чудацькі думки”, “Листи на Наддніпрянську Україну” були не чим, як мотивуванням, вияснюванням цієї синтези – свідомого поступового європейства і разом з цим свідомого українства. Здобутком тих його праць був рух української молоді в 70-х і 80-х роках, а остаточно постання русько-української радикальної партії” [5, с. 18].

Варто зауважити й те, що ця людина виховала ціле покоління українських письменників і науковців модерної школи, першою у Східній Європі виступила проти тероризму, засудивши вбивство, розробила першу федеральну конституцію для Росії, виступила на захист малих національностей, заклала основи демократизму в українській свідомості, відстоюючи індивідуальні свободи пересічних громадян. М. Драгоманов був одним із перших українських учених, який поставив як актуальну наукову проблему і практичне завдання – вивести український рух на нові шляхи, піднести його до загальноєвропейського рівня. “Щоб добитись чого-небудь і щоб стати у щирій пригоді народу, – зазначав мислитель, – український напрямок мусить не тільки узятись за кріпку працю, тверезу і впрост обчислену на те, щоб освітити уже видній потребі народу, вийти з старих народно-патріархальних форм бити і ідей і щоб першим ділом поставити не народність для народності, а соціальний, економічний і культурний чоловічий поступ народу, для чого народна мова і форма пропаганди мусять бути тільки практичнішою одежею, а не метою. Для такої праці треба одложити набік романтичні мрії, не так часто дивитись назад, у археологію і етнографію, як уперед ... показуючи народові з симпатією у історії більш усього те, у чому можна побачити проби проведення у побит ідей будучого, як свободи особи, совісті, проби праці економічної, а найбільш усього налягати на розвій чуття гуманності і розширення духу свободи познайомленням народу з побитом других народів, та очистити його розум від поганського і середньовічного фанатизму, подати практичну поміч і

вирішити думати через науки природні” [6, с. 231]. Власне, ці слова дають ключ до розуміння теоретичного доробку вченого.

Звернемося до історичних умов діяльності М. Драгоманова. Асиміляторські тенденції й обмеження виявів української культури, з одного боку, глибоко вражали українських патріотів, а з іншого – породжували протидію. Час максимального пригноблення породив відродження української культури. “Запал українських дослідників був настільки великим, що в українознавчих науках вони добиваються визначних успіхів” [7, с. 57]. Передусім, українська наука хотіла показати глибокий контакт між сучасним і минулим. Історики науково аргументують здатність українського народу до самостійного життя і його право на незалежність. Велику роль у реалізації цього завдання відіграли й українознавчі дослідження М. Драгоманова. “Спеціально до українознавства перейшов Драгоманів через студії над українською народною словесністю”, виявляючи при цьому глибоке розуміння історичного процесу [8, с. 113]. Найперше звернули увагу вченого пісні історичні [9]. Користуючись історико-порівняльним методом, М. Драгоманов видав “Історичні пісні”, що стало “першою науковою роботою не тільки в Україні, але й у всіх слов’янських країнах” [10, с. 321]. Збірка поміщала систематизовані, з усіма варіантами і науковими примітками пісні. Повчальною була наукова лабораторія М. Драгоманова як прихильника позитивізму О. Конта. Його пильна увага до всіх різновидів історичних джерел, до фольклору як важливого носія історичної пам’яті українського народу, орієнтація на багатофакторність історичного процесу, на історичний прогрес стала наслідком взаємовпливу західноєвропейської історіософії на методологію вченого. Ці ж наукові методи, вперше запроваджені М. Драгомановим на український ґрунт, характеризують і наступні збірники: “Політичні пісні українського народу”, “Нові українські пісні про громадські справи”, “Малорусские народные предания и рассказы”. “Між піснями і повістями він звернув головно увагу на такі, котрі давніші вчені любили вважати власними творами нашого народу, придатними до зрозуміння його душі, Драгоманов, порівнюючи їх з піснями і оповіданнями інших народів, показав, що се твори зайплі... Таким способом Драгоманов навчив нас бачити сліди давніх культурних зв’язків нашого народу з другими... Замість відгадувати душу народа, ми вчимося з них ліпше розуміти історичний розвій народа, особливо розвій его вірувань і его фантазії” – підкреслював його учень І. Я. Франко [11, с. 237]. Сам автор, оцінюючи значення наукової обробки народних джерел, зауважував, що лише після неї “историческая поэзия малорусского народа станет надежным источником для истории народа” [12, с. 46].

Дослідження поетичної історії соціальних явищ південної Русі наштовхнули М. Драгоманова на думку, що в “часи найдужчих повстань нашого мужицтва показувались і найбільші змагання громад по всій нашій Україні стати в спілці проміж себе” [13, с. 279]. А козацький устрій в “його рівності й в спільному господарстві над усім, що потрібно людям, і єсть корінь волі й для людей, маючих свої держави й не маючих їх” [12, с. 295]. Так намагався М. Драгоманов відповісти на питання, що хвилювало інтелігенцію, широкі суспільні верстви, апелюючи до фактів давньої і нової історії [14, с. 83]. В історичному минулому М. Драгоманов добачав цілком певні підстави для самостійної української державності [15, с. 572].

Велика заслуга належить Михайлу Петровичу у розробці історії Кирило-Мефодіївського товариства – першої політичної організації в Україні. Аналізуючи всі доступні джерела, М. Драгоманов визначив місце товариства в українській суспільно-політичній думці. У “Чудацьких думках про українську національну справу” обґрунтував роль національно-естетичних і культурних цінностей українства у контексті європейської цивілізації, залишив дуже цінні вказівки для майбутніх поколінь істориків: “настав уже час, коли не можна цінити історії нашої України з погляду одного, та ще й хвилевого стану людності, ні навіть з погляду тільки національного, а надто перемішаного з православним; що треба оглянути історію нашу сукупно в усі її доби: княжо-городську, козацьку, царсько-російську (з виділом цісарсько й конституційно-австрійським) – і в усяку з цих діб звернути увагу на зріст чи упадок людності, господарства, порядків і думок громадських і державних,

освіту, пряму чи косу участь українців усяких класів чи культур в історії й культурі європейській. Зложити правдивий суд над усіма ваганнями цих всіх справ у нашій історії можна, тільки рівняючи її з історією других народів Європи" [16, с. 490]. Характерною рисою українознавчої спадщини стало обмірковування будь-якого явища політичного й громадського життя з виділенням його причинності, зв'язку з попередніми подіями проведення аналогії зі світовою історією, де відбувались подібні явища, що в свою чергу давало можливість для прогнозу. У 1926 р. стаття в газеті "Рада", присвячена відзначенню 50-річчя еміграції М. Драгоманова, наголошувала: "Ще й тепер можна сказати, що Драгоманів не є діячем минувшини, тільки є великим умом будуччини!" [17, с. 564]. Свідками окремих драгоманівських передбачень були й ми. При аналізі російської допомоги у слов'яно-турській боротьбі ("Про українських козаків, татар та турок", "Турки внутренне и внешние") М. Драгоманов підкреслював: "Какая есть возможность исполнять освобождающие, совершенно революционные задачи, политические, национальные и даже социальные и антиклерикальные государству, сохранившему весь неуклюжий средневековый, полуазиатский строй самодержавно-клерикального боярского царства, заимствовавшего из европейских своих отношений только тормоза немецкой дружбы, утонченное французско-бранденбургское чиновничество да понимание принципа национальности в виде насильственного "обрусения"?" [18, с. 253]. Принагідно зазначимо, що "обрусение" дуже нагадувало створення радянської соціалістичної системи.

Публікації "Про українських козаків, татар та турок", "Пропавший час: українці під Московським царством", "Що таке українофільство?", "Шевченко, українофіли і соціалізм" та ін. доводять право українського народу на самостійний суспільно-політичний і культурний розвиток. У цих працях з позицій історіософії позитивізму приділялася велика увага поворотним, на думку М. Драгоманова, подіям Української національної революції, її причинам, рушійним силам, становленні козацько-гетьманської держави, глибокому аналізу її характеру та причинам занепаду. У розвідці "Про українських козаків, татар та турків" з'ясовувалися історичні передумови Української національної революції. Гострота соціальних суперечностей пов'язувалася із прийняттям українським суспільством таких "злополучних" Люблінської та Берестейської уній, на що акцентувалася увага у публікації "Историческая Польша и великорусская демократия". У "Передньому слові до "Громади" підкреслювався загальнонаціональний характер боротьби і її спрямованість проти польської неволі, що у кінцевому рахунку привело до загибелі самої Польщі. Політичний аналіз процесів державотворення козацько-гетьманського періоду дано М. Драгомановим одним із перших в українській історіографії. У "Листах на Наддніпрянську Україну" мислитель звернув свої погляди на суперечки у козацькому середовищі щодо побудови власної держави. У "Передньому слові до "Громади" констатував, що увільнення від чужого ярма без викорінення власного зла не дало можливості для зміцнення держави. Глибокий аналіз козацької минувшини, сумні перспективи перебування у складі деспотичної Російської імперії, подано у ґрунтовній статті "Пропавший час." Автор наголошував на потребі знань про минуле українства з метою недопущення помилок у майбутньому. Відводячи значне місце у історії України козащині, вказував на недосконалу систему козацько-гетьманської держави, проаналізував договір 1654 року. Окреслюючи позитивні та негативні моменти українсько-московського договору, вчений наголошував на їх близькості до англійської Хартії про вольності 1215 року, з якої почалось удосконалення державної системи Англії. Автор резюмував, що Березневі статті передбачали той шлях розвитку, за яким йшли європейські держави і були протилежні московським порядкам. Шляхи негативного впливу панування Московського царства на українських землях мислитель продовжував аналізувати у праці "Историческая Польша и великорусская демократия".

Своїми науковими розвідками М. Драгоманов прагнув перетворити українську етнографічну масу, відсталу, несвідому в культурну націю у західноєвропейському просторі. Вчений вперше визначив кордони України, вперше авторитетно заявив про цілісність, соборність України [13, с. 276–277]. "В історії політичного пробудження его рідного краю

він, запевне, грав найбільшу роль, і ім'я його запишеться в хроніках прийдешньої вільної Росії великими літерами" – зазначав М. Павлик [4, с. 240].

Так, М. Драгоманов відіграв важливу роль у формуванні політичної програми українознавства. Його публічне життя стало поєднанням глибоко наукових підходів з теоретичними розробками суспільно-політичних проблем. Методологічна настанова вченого на теоретичний синтез, на пошук універсального, системного бачення світу спонукали М. Драгоманова критично ставитись до сучасних йому ідеологічних парадигм [2, с. 144]. Ще у ранніх історичних працях М. Драгоманов звертав увагу на виважений, науковий підхід для дослідження, враховуючи як світовий поступ, так і національну специфіку. "Історик повинен встановити життєву тяглість явищ у житті кожного народу окремо, не підпорядковуючи їх заздалегідь ніяким логічним і моральним визначенням, не втискуючи їх у рамки т.зв. загальнолюдського життя" [19, с. 225]. Виходячи із цих методологічних засад і зважаючи на те, що "мислення однієї частини інтелігенції були підпорядковані соціалістичній ідеї в її російському варіанті" [20, с. 52], зазначимо, що у М. Драгоманова як чільного представника цієї політичної думки було своє бачення як майбутнього суспільства, так і шляхів переходу до нього. Ю. Охримович з приводу цього зазначав, що М. Драгоманов був близький і до українофільського народництва, й до лібералів-общеросів, не пристаючи ідейно до жодної з цих течій, формуючи своє синтетичне світоглядне уявлення, що вилилося у вигляді українського громадянства – федералістичного соціалізму [21, с. 133–143]. Але погляди М. Драгоманова не залишилися статичними (бо, за словами самого вченого, для світу характерний "рух") [16, с. 558]. Так, у вступі до женевської "Громади" Драгоманов виступав як "федераліст-самостійник", у програмі написаній для товариства "Поступ" – поборник національно-територіальної автономії України у межах Російської та Австро-Угорської імперій, а у "Вільній спілці" проглядається автономія України навіть як російської губернії [22, с. 18]. Очевидно, історіософське бачення минулого й майбутнього, збудоване на основі фольклорно-етнографічного матеріалу, європейської історії, аналізі російсько-імперської та австрійської дійсності диктувало пошук компромісних рішень. Принагідно зазначимо і вплив на М. Драгоманова західноєвропейської науки. Як слушно зауважує І. Мазепа: "Драгоманів уже з молодих літ захоплюється федералістичними ідеями французького соціаліста Прудона". Але федералізм М. Драгоманова, – продовжував автор, – був оснований на індивідуалізмі, на признанні автономного права як за окремими особами, так і за кожною громадою" [23, с. 584]. Власне, федералізму залишався вірним М. Драгоманов упродовж усього життя. Так, у праці "Чудацькі думки про українську національну справу" вчений зауважував, що "трудно добитись політичної вільності в Росії. Правда. Але ж відірвати від неї увесь край від Збруча до Кубані ще трудніше. Діло так стоїть, що треба або одне, або друге. Третього не вигадати" [16, с. 548].

У Драгоманівській програмі привертає увагу унікальна у суспільно-політичній думці теорія "громадянства". Погоджуючись з основними соціалістичними ідеями, автор окреслював національне обличчя майбутнього суспільства у формі "громад". "Український соціалізм – не партія, а громада" [13, с. 318]. Тобто, повинна складатись із представників усіх видів праці. Основна соціалістична одиниця у М. Драгоманова, – зауважував М. Павлик, – це вільна й впорядкована громада, що зв'язана з іншими у спілку вільних громад. "Ось через що він назвав соціалізм громадянство, що значило: вільна й гаразд упорядкована суспільність" [24, с. 59]. Сам учений конкретизував свій ідеал: "От дійти до того, щоб спілки людські, великі й малі, складались з таких вільних людей, котрі по волі походилились для спільної праці й помочі в вільні товариства – це й єсть та ціль, до котрої добиваються люди і котра зовсім не подібна до теперішніх держав, своїх чи чужих, виборних чи не виборних. Ціль та зветься безначальство: своя воля кожному й вільне громадянство й товариство людей й товариств" [13, с. 269]. При цьому М. Драгоманов зазначав потребу "вбільшити власне волю кожної особи в слові й праці, волю кожної людської породи, спілки, громади, країни, щоб ... вменшити силу державного начальства, чи то царського, чи гетьманського, чи то управи (адміністрації), чи самої виборної ради (парламенту) перед силою особи, громади і щоб дати

їм більше способу для того, щоб заложити живі початки порядків безначальних: безпанських і бездержавних” [13, с. 301]. Для українських соціалістів накреслювалося завдання: “То значить, що українські соціалісти мусять од тепер же змагатись, щоб осівши по наших громадах, приложити свої голови й руки до того, щоб справляти всі служби, потрібні в здоровому житті громадському (*services publiques, fonctions sociales*), і там в громадах з тими службами проповідати здорові громадські порядки, показувати примір їх та обороняти старі здобутки й нові парослі тих порядків од ворогів їх усіма способами мирними й вояцькими. Нічого, здається, прибавляти до того, що такі робітники для українських громад мусили б тепер же, осідаючи по тих громадах, змагатись до того, щоб зчеплятись в спілки з своїми товаришами по всіх громадах од ближчих до дальших і з усіма тими, хто тільки чесно працює коло такої чи іншої, більше чи менше просто потрібної для України в її теперішньому стані праці, так щоб Україна, якскорше покрилась цілою сіткою зчеплених одним з другим товаришів і товариств, робітників українського громадянства, з котрих якнайбільше людей були б й товаришами в мужицьких громадах [13, с. 318]. М. Драгоманов, захоплюючись соціалістичними ідеями, реально оцінював ситуацію в Україні. “Ми б добавили ще, що на ґрунті стоячого соціалізму не може бути й там, де не заведено ще уставної, парламентської держави, в якій тільки й виходить начистоту панування багатих. При кріпацтві й царському самодержавстві соціалізм може бути тільки навіяний ізбоку, більш книжний, ніж ґрунтовий, і іноді більш видом противукріпацьких і противучиновницьких думок, ніж справді соціалістичних, противубагатирських. Таким і був соціалізм московських і петербурзьких кружків 30-60-х рр., вичитаний із французьких книг” [25, с. 372]. Соціалісти в Росії виступають проти буржуазії “ще раніше, ніж та склалась у Росії” [25, с. 373]. Узагальнюючи досвід Західної Європи, тонко відчуючи реалії сучасної дійсності, М. Драгоманов вказував, “що нашим людям слід добиватися і тих змін, котрі як показують приміри усіх других країн в Європі, мусять наступити в Росії ще раніш, ніж велика частина громад зрозуміє потребу докорінної зміни в теперішніх порядках: добиватись скасування царської й чиновницької самоволі, котра певно, заміниться виборним урядом (царством уставним, а далі цілком виборною гетьманщиною або республікою)” [13, с. 300].

Уже в наступних працях “Историческая Польша и великорусская демократия”, “Вольный союз – Вільна Спілка” М. Драгоманов акцентував увагу на таких поняттях як соціальна боротьба, соціальний прогрес, менше вживаючи соціалістичної фразеології. В “Автобіографічній замітці” М. Драгоманов зазначав, що “...навіть соціалістам, насамперед, треба добиватися політичної свободи” [26, с. 155]. При цьому чітко розмежовує вчений ситуацію “по-російськи” та “по-австрійськи” у визначенні найближчих завдань українського руху. В Австрії, де існує певна політична свобода, можна приступати до організації соціалістичних партій з робітників і селян. У Росії слід добиватися політичної свободи, а соціалістичні ідеї варто поширювати “тільки науково-літературним способом” [26, с. 161]. Одержати ж політичну свободу в Росії українська нація “може не шляхом сепаратизму, а тільки разом з іншими націями й областями, шляхом федералізму” [26, с. 161]. Таким чином, щодо сепаратистського сценарію розвитку подій М. Драгоманов мав сумніви. Реалії зовнішніх та внутрішніх умов відкидали думки про можливість реалізувати незалежницьку ідею. “Українцям замість того, щоб рватись заложити свою державу або які-небудь дуалізми..., ліпше старатись розбавляти усяку державну силу й прямувати до волі краювої й громадівської вкупі з усіма іншими країнами й громадами. От через те українцям найліпше виступати з думками не стільки національними, скільки автономними й федеральними, до котрих пристане завше багато людей і з других країв і пород” [13, с. 320–321]. В принципі не заперечуючи, що “своя держава ... була й досі ще єсть для людей спілкою задля оборони себе од чужих і задля впорядкування своїх справ на своїй землі по своїй волі”, М. Драгоманов пропагував думку об’єднання всіх українських земель у федеративну державу [13, с. 293].

Серед чинників у справі здобуття політичної волі, за М. Драгомановим, було формування національної свідомості. “Всяка дорога стає легшою, коли нею прямують люди більш свідомі, більше по волі, ніж темні й по неволі” [13, с. 301]. З боєм констатувався факт

відриву національної еліти від “свого мужика” [13, с. 306]. Великі надії покладав М. Драгоманов на конституцію в Росії, що дасть можливість “понести українське письменство в села та вберегти для українства письменних людей і городян-ремісників та техніків...” [25, с. 424]. Власне, вивчення історії європейських країн, зокрема “городських верств”, з їх більшим науковим, професійним потенціалом, відповідно більшою рухливістю, вільним духом, сміливим виступом словом і ділом проти всякої неволі й неправди громадської, спонукало М. Драгоманова до визначення ще одного завдання для громадівців – “поправити страту нашою Україною своїх городських верств” [25, с. 421]. Важливим для здобуття політичної незалежності вважалась і наявність міжнародної підтримки. Перші кроки на цьому терені зроблені М. Драгомановим. Шляхом публікації іноземними мовами історичних, фольклорних, етнографічних розвідок намагався вчений привернути увагу європейської громадськості до українства. Політичні протести з приводу обмежень вживання української мови поодинокі звучали серед паризької вченої спільноти. Відкриваючи вікно в Україну для Європи і Європу для України, вчений шукав сприятливих зовнішніх обставин для самореалізації українців. Але навіть у справі наукового захисту розвитку рідної мови та національної літератури отримана ним підтримка була далеко не такою, на яку він розраховував.

Особливе місце у політичній програмі М. Драгоманова відведено народно-правовій державі. У центрі уваги вченого воля, свобода кожної людини в “слові й праці, воля кожної людської породи, спілки, громади, країни, щоб, скільки мога, вменшити силу державного начальства, чи то царського, чи гетьманського, чи то управу (адміністрації), чи самої виборної ради (парламенту) перед силою особи, громади і щоб дати їм більше способу для того, щоб заложити живі початки порядків безначальних: безпанських і бездержавних” [13, с. 301]. Така держава ставилась під контроль суспільства, а народ визнавався джерелом влади. Найважливішими в такому суспільстві ставали права людини й громадянина. Конституція вважалась закономірним етапом у розвитку суспільства. Правовим аспектам організації громадянського суспільства присвячувалась стаття “Вольный Союз – Вільна Спілка”. Парламент наділявся законодавчою функцією, виконавча влада відповідальна перед законодавчою, громадяни повинні бути захищені у суспільстві. М. Драгоманов обстоював загальне виборче право. Важливість розуміння М. Драгомановим значення політичної свободи підтверджували тези цього конституційного проекту: “Цілі: загально громадські: а) права людини і громадянина, – як необхідна умова особистої гідності та розвитку; б) Самоврядування, – як основа для руху до соціальної справедливості; Мета окремо-національна; Політична свобода, як засіб повернення української нації до родини націй культурних” [27, с. 19]. Власне, ці теоретичні напрацювання вченого не втрачили актуальності й нині. Автор конституції передбачав необхідність обмеження центральної влади за рахунок розширення прав громадян і місцевого самоуправління. Так, стаття “Східна політика Німеччини й обрусіння” акцентує увагу на тому, щоб “замість політики централізації й обрусіння в усій західній половині Росії пристойніша політика самоуправління областей і національностей, заснована на демократичному принципі” [26, с. 153]. М. Драгоманов наполягав на будівництві держави “знизу-дгори”. У випадку навпаки: “Зовсім інше виходить, якщо ми почнемо побудову держави згори донизу: від народу і його волі. Ця остання на практиці може бути нічим іншим, як тільки волею більшості, – а в державах великих, настільки відмінних від древніх держав громадських або кантональних, – нічим іншим, як волею більшості народонаселення. Очевидно, що самодержавство такої “волі” тим частіше може іти цілком у розріз з інтересами значної частини населення і суттєвими правами осіб, груп, областей і навіть націй. Додамо, що самодержавство народне, – пряме (в громадах і кантонах) і представницьке, – не включає запровадження диктатури, на яку переносяться права народного самодержавства [28, с. 416–417]. Принагідно зазначимо, що така політична далекозорість проглядалася і у працях учня М. Драгоманова – І. Франка щодо майбутнього “Енгельсової держави” [29].

Історичні перспективи держав залежали, за М. Драгомановим, від рівня централізації, від існування політичних свобод. “А, звісно, що Пруссія і Франція далі пішли у ділі прогресу, ніж Росія. Яка різниця є між Росією і другими землями, се видно і з того, що у Франції нікому не прийшло у голову забороняти печатати які-небудь книги з-за одної мови, що у Франції відкрито діють національні комітети...” [6, с. 228]. Централізація поставала у його дослідженнях переходячим історичним злом. Тому була надія на її минулість у Російській імперії. Власне, своєю політичною, громадською, науковою діяльністю наближав цей час М. Драгоманов, коли “центробіжні сили” “самі не зложуться, не окріпнуть і не зуміють працею і умінням з практичною мудрістю склонити на свій бік народи по провінціях і добитися свого права у сили центроотяжної” [6, с. 228].

Болгарська газета у некролозі, складаючи шану великому професору і звертаючись до поглядів М. Драгоманова на становлення майбутнього суспільства, зазначала: “Маючи розум, дисциплінований науковою історичною методою, він був упевнений, що коли соціалізму суджено завоювати прийдешність, то се завоювання мусить статися через повільну, довгу і всесторонню еволюцію сучасної громади. Безпосередніми ж найближчими фазами тої еволюції – а значить і завданням корисної діяльності – є по его думці, громадський і політичний визвол народів і новий конституційний лад на ґрунті децентралізації і національної автономії” [4, с. 236–237]. Правда, не було вироблено механізму розв’язання “українського питання” у тому випадку, коли конституційна Росія не задовольнятиме інтереси українців. А тривоги з цього приводу були. “Тільки ж та конституція дасть іще більшу волю й силу московським людям, і вони, певно, посунуть свої справи так, що потягнуть за собою велику купу помосковлених людей і на Україні. Українство не згине до часу, але зостанеться знову “провінціальним родичем”, прихвоснем. А коли хтось згодивсь із тим, що ніхто так не послужить чоловікові, як сам він, то й мусить же згодитись і з тим, що ніхто так не послужить і людям якої країни, як самі вони. А з прихвоснів яка ж служба!” [25, с. 429].

У суспільно-політичній думці XIX ст. були різнобіжні позиції щодо шляхів реалізації майбутнього суспільства. Більшість стверджувала необхідність повстання, терору. М. Драгоманов, сповідуючи високо етичні принципи всіх граней людського буття, вірив, що здійснення його соціалістичного ідеалу можливе тільки в певній поступовості і при високому розвитку мас, а тому пропонував шлях розумової пропаганди, ніж “кривавих повстань” [26, с. 161]. Тверезо оцінюючи всесвітньо-історичні події, М. Драгоманов прийшов до висновку, що “...всі порядки в людських громадах ростуть, а не робляться одразу і що державні чи противодержавні заходи й повстання ... тільки частина тих приводів, якими посуваються зміни в людському житті, а далеко не всі” [13, с. 312]. Більше довіри викликав шлях поступової зміни “звичаїв і думок людських по всіх громадах” [13, с. 312]. До глибини душі залишався М. Драгоманов переконаним, що політичне вбивство це також вбивство і життя політика так само святе, як і приватної особи [4, с. 243].

З поглядами вченого на суспільну організацію тісно пов’язана концепція національності. Нація представлена М. Драгомановим в історичному розвитку, продуктом цього розвитку, як “результат певних природних і історичних обставин життя народного” [30, с. 189]. Заслугує на увагу погляд на цінність нації як форму солідарності між людьми [31]. У найважливішу національну ознаку виділено національну мову. Власне, розвитку цієї визначальної риси постійно приділялась увага М. Драгоманова. Це і науковий захист на рівні вченого європейського світу, і турбота про її панування серед освічених верств, це і щоденне шліфування і збагачення термінологічними нововведеннями. Червоною ниткою у творчому доробку М. Драгоманова проходила ідея співвідношення національного та загальнолюдського. Позиція вченого стояла на “золотій середині”: не заперечується національне, враховується світовий поступ, “своє” оцінюється з висоти досягнень людства. На нашу думку, було непоправимою помилкою звинувачувати М. Драгоманова у недооцінці “національного”. Вся наукова спадщина вченого, цикл політичних статей, публіцистичні праці пронизані думкою про відродження української національності, обґрунтування її

“окремішності”, “самобутності”. “Найбільша частина національних відмін України від Московії пояснюється тим, що Україна до XVIII ст. була більше зв’язана з Західною Європою в суспільному і культурному прогресі. Перебування в Західній Європі остаточно переконало мене, що саме європеїзм або космополітизм, який не заперечує часткових національних варіацій спільних ідей і форм, і є ліпша основа для українських автономних прагнень і що тепер будь-яка наукова, як і політична діяльність, повинна бути заснована на інтернаціональному фундаменті” [26, с. 156]. Українство, за Драгомановим, має стати космополітичне думками та національне за формою. Щодо форми, то її слід наповнювати загальнолюдським змістом. З цього приводу М. Драгоманов звертав увагу сучасників: “Чтобы развивать индивидуумы и нацию до идеала человека, мы должны отправляться от существующих индивидуальных и национальных признаков, иначе воспитание обращается именно во втискивание живых людей в форму пустого идеала которое не может принести им ничего, кроме страдания” [32, с. 448].

Очевидно, що навіть така стисла характеристика наукового доробку вченого переконує нас у тому, що його провідні ідеї склали основу політичної програми для майбутніх поколінь. Українознавчі розвідки базуються на народоцентризмі і є національно спрямованими, що зумовлювало сприйняття українського народу як окремої нації, що “повинна й мусить боротись за своє повне, культурне та політичне, національне визволення на нових демократичних основах” [21, с. 90–91]. Винятково важливі роздуми вченого про окремішність та самобутність українського народу, його традицій, культури, історії. Наукові розробки М. Драгоманова були пошуком ідеальної й реальної моделі майбутнього українців, шляхів та методів її реалізації, практичних рекомендацій для сучасних та майбутніх поколінь. Вагомими здобутки інтелектуала у розробці конституційного проекту, демократизації діяльності влади, розвитку інститутів самоврядування, політичної свободи, первинності прав людини й громадянина.

Список використаних джерел

1. Павлик М. Смерть і похорони М. П. Драгоманова // Драгоманов М. Документи і матеріали. Упоряд. Г. Болотова. – Львів, 2001. – 730 с.
2. Круглашов А. Драма інтелектуала: політичні ідеї Михайла Драгоманова. – Чернівці: Прут, 2001. – 485 с.
3. Забужко О. С. Філософія української ідеї та європейський контекст. – К., 1993. – 126 с.
4. Драгоманов М. П. Єго юбилей, смерть, автобіографія і список творів. Зладив і видав М. Павлик. – Львів, 1896. – 460 с.
5. Ріпецький Ст. Іван Франко і Михайло Драгоманів // Ріпецький Ст. Мих. Драгоманів в оцінці визначних українських громадян. – Нью-Йорк, 1967. – 42 с.
6. Драгоманов М. Антракт з історії українофільства // Вибране. – К.: Либідь, 1991. – 680 с.
7. Вступний курс українознавства. – Мюнхен, 1953.
8. Дорошенко Д. Драгоманів і українська історіографія. У кн.: Драгоманівський збірник під ред. В. Сімовича. – Прага, 1932. – 316 с.
9. Исторические песни малорусского народа с объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова; Нові українські пісні про громадські справи (1764–1880) // Драгоманов М. Вибране. – К.: Либідь, 1991. – 683 с.
10. Вовк Ф. Смерть М. П. Драгоманова. Із відзивів французьких газет // Драгоманов М. Документи і матеріали. Упоряд. Г. Болотова. – Львів, 2001. – 730 с.
11. Доповідь І. Франка про М. Драгоманова на народному вічу у Львові з нагоди 30-річчя його літературно-наукової праці // Драгоманов М. Документи і матеріали. – Львів, 2001. – 730 с.
12. Драгоманов М. Исторические песни малорусского народа с объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова. // Драгоманов М. Вибране. – К.: Либідь, 1991. – 683 с.
13. Драгоманов М. Передне слово [до “Громади” 1878 р.] // Драгоманов М. Вибране. – К.: Либідь, 1991. – 683 с.
14. Драгоманов М. Положение и задачи науки древней истории // Драгоманов М. Вибране. – К.: Либідь, 1991. – 683 с.
15. Драгоманов М. Пропавший час // Драгоманов М. Вибране. – К.: Либідь, 1991. – 683 с.
16. Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу // Драгоманов М. Вибране. – К.: Либідь, 1991 – 683 с.
17. Рада. – 1926 р. – 26 липня // Драгоманов М. Документи і матеріали. Упоряд. Г. Болотова. – Львів, 2001. – 730 с.

18. Драгоманов М. Турки внутренние и внешние // Драгоманов М. Вибране. – К.: Либідь, 1991. – 683 с.
19. Драгоманов М. Император Тиберий. Разсуждение. – Киев, 1864. – С. 36. Цит. за Круглашовим А. Драма інтелектуала. Драма інтелектуала: політичні ідеї Михайла Драгоманова. – Чернівці: Прут, 2001. – 485 с.
20. Верба І., Кармазіна М. Проблема економічного розвитку українців в рефлексіях національної інтелектуальної еліти кінця ХІХ – першої чверті ХХ сторіччя // Нова політика. – 1998. – № 4. – С. 52-56.
21. Охрімівич Ю. Розвиток української національно-політичної думки. – Львів – Київ, 1922. – 115 с.
22. Левенець Ю. Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина ХІХ – початок ХХ століття). – К.: Стилос, 2001. – 585 с.
23. Мазепа І. Підстави нашого відродження // Драгоманов М. Документи і матеріали. Упоряд. Г. Болотова. – Львів, 2001. – 730 с.
24. Павлик М. М. Драгоманів. Їго роля в розвою України. – Львів, 1907. – 91 с.
25. Драгоманов М. Шевченко, українофіли й соціалізм // М. Драгоманов. Вибране. – К.: Либідь, 1991. – 683 с.
26. Драгоманов М. Автобіографічна замітка // Драгоманов М. Документи і матеріали. Упоряд. Г. Болотова. – Львів, 2001. – 730 с.
27. Драгоманов М. Вольный Союз – Вільна Спілка. Опыт украинской политико-социальной программы. – Женева, 1884.
28. Драгоманов М. Историческая Польша и великорусская демократия. – Женева, 1882.
29. Франко І. Поза межами можливого // Збір. тв. у 50-ти томах. – К.: Наукова думка, 1984. – Т. 45. – С. 276–286.
30. Драгоманов М. Листи на Наддніпрянську Україну // Б.Грінченко – М. Драгоманов. Діалоги про українську національну справу. – К.: Інститут української археографії НАН України, 1994. – 285 с.
31. Скакун О. Ф. Конституціоналізм Михайла Драгоманова // Штрихи до наукового портрета М. Драгоманова. – К., 1991.
32. Драгоманов М. Что такое украинофильство // Драгоманов М. Вибране. – К.: Либідь, 1991. – 683 с.

Oksana Homotyuk

M. DRAGOMANOV IS THE FOUNDER OF THE FIRST POLITICAL PROGRAM IN THE SCIENCE ABOUT UKRAINE AND ABOUT UKRAINIANS

This article is dedicated to the analysis of Dragomanov's role in foundation of political program for Ukrainian people. His idea of freedom and independence became the main ground for political activity of future generations.

Key words: Myhajlo Dragomanov, community, Ukraine study, national conscience.